

ПРОБЛЕМА РОЗВИТКУ МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ В УМОВАХ ТЕХНІЧНОГО ЗВУЖЕННЯ ДУХОВНОГО СВІТУ

У статті основну увагу зосереджено на тому, як застерегти сучасну людину, особливо молоде покоління, від дегуманізації та соціальної самоізоляції. Запропоновано найсуттєвіші засоби актуалізації архіважливого прагнення людства виховувати мовну особистість, джерелом чого є національна культура і національна мова, недопущення нівеляції мовних норм і словникового багатства, яким загрожує «сакралізація» комп'ютера і тенети «світової павутини». Розглянуто доцільність втручання мовознавців у ці процеси.

Ключові слова: мовна особистість, національна культура, культура спілкування, комп'ютерний бум, особиста ідентичність, соціальна самоізоляція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Проблема задекларована багатьма етнопсихологами, мовознавцями, медиками й соціологами та іншими фахівцями соціокультурного моніторингу сучасного світу, які бачать своїм завданням вберегти людину від соціальної самоізоляції та нівеляції власного духовного світу. Один із аспектів проблеми – збереження національних мов і культур в умовах глобалізації: «Мова зникає не тому, що її не вчать інші, а тому, що нею не говорять ті, хто її знає» (Хосе-Марія Арце). А другий аспект – небезпека «сакралізації» (як вважає В. Кафарський) комп'ютера, що загрожує його фанатам втратою індивідуальності, поступовим, але незворотним зниженням рівня культури мовлення й загальної культури особи зокрема.

Чим переконливіше буде доведена для людини мислячої необхідність збереження власного фізичного, інтелектуального й духовного потенціалу в сучасному інтернетзалежному глобалізованому світі, тим успішніше розвиватимуть такі інформаційні технології, які сприятимуть раціональному і духовно багатогранному способу життя людини, не позбавлятимуть людину її природного середовища, в якому вона сформувалася і в якому хоче (або й ні?!) зберегти свою самодостатність.

У своїй історії людство переживало і розквіт, і занепад. То величало, то «побивало камінням» мудреців, котрі хотіли, вміли і робили відкриття, які й досі служать людині. Наведемо один приклад. Ю. Лотман у праці «Декілька думок про типологію культур» [5] згадує одну із сентенцій про переваги й недоліки винайдення письма. Сократ розповідає співбесідникові (Федру) про божественного винахідника Тевда, який відкрив єгипетському цареві науки. «Коли ж дійшло до письма, Тевд сказав: «Ця наука, царю, зробить єгиптян мудрими і пам'ятливими, бо знайдений засіб для пам'яті й мудрості». Цар же сказав: «Талановитий

Тевде, один здатен створювати предмети мистецтва, а інший – визначати, яка в них частка шкоди або вигоди для тих, хто буде ними користуватися. Ось і зараз ти, батько письмен, з любові до них надав їм протилежного значення. В душі тих, хто ними оволодіє, вони поселять забудькуватість, бо пам'ять буде позбавлена вправляння: пригадувати почнуть ззовні, покладаючись на письмо, за сторонніми знаками, а не зсередини, самостійно. Таким чином, ти знайшов засіб не для пам'яті, а для пригадування. Вони в тебе багато чого будуть знати з чуток, без научування, і здаватимуться багато знаючими, залишаючись переважно неуками, людьми, важкими для спілкування; вони стануть уявно мудрими замість мудрих» [5, с. 10].

Ця дискусія завершилася на користь людства – єгипетський цар, очевидно, першим вивчив винайдені письмена, бо єгипетські пам'ятки й нині є одними з найдавніших. А без письмен людство було б «безпам'ятним» – усні перекази про долі народів, їх культуру, життя і боротьбу за себе були б поступово втрачені навіки.

Приблизно такі ж дискусії відбуваються в сучасних розвинутих країнах і щодо інтернету – т. зв. «світової павутини», яку в одних випадках називають геніальним відкриттям, а в інших сприймають, як отой єгипетський цар, котрий назвав письмена засобом не для пам'яті, а для пригадування і побачив у них «перспективу» того, що вони поселять в головах забудькуватість, а пам'ять буде позбавлена вправляння.

Інтернет від забудькуватості застереже, бо з його допомогою завше можна буде «пригадати» те, що призабулося. А отже й у пам'яті можна повправлятися, якщо ти хочеш, потребуєш мати у власній голівці цікаву і потрібну для тебе інформацію.

Посилаючись на статтю В. Кафарського «Інформаційна культура українського суспільства» в газеті «Голос України» (2006 р., 23 травня), О. Білоус систематизувала позитивні й негативні аспекти використання інтернету [2]. Дозволимо собі їх переказати, оскільки такі думки підтримують окремі аналітики в багатьох країнах світу: безсумнівно, що завдяки інтернетові: 1) значно розширюються можливості доступу до інформації; 2) поглиблюється розуміння інформаційних процесів; 3) зростає здатність до узагальнення та осмислення знань; 4) підвищується рівень раціоналізації життя людини; 5) зростають уміння і рівень компетентності фахівців; проте: 1) людині загрожує втрата індивідуальності та етнокультурної самобутності; 2) звужується рівень загальної культури особи; 3) відбувається її соціальна самоізоляція. Додамо ще «проте», на якому наголошують японські медики: надмірне використання інтернету і зокрема комп'ютерів, суперновітніх смартфонів, різних гаджетів є загрозою для фізичного здоров'я та психічного стану людини.

Інтернет- чи комп'ютернозалежним, на думку дослідників, загрожує зниження або й втрата морального імунітету і навіть реальності сприйняття довкілля, живої природи і складність встановлення та

підтримання міжособистісних контактів. Такий стан справ може з'явитися у зрілому віці. І в ньому буде винна сама людина, яка не зуміла дозувати своє інтернетзацікавлення.

Але більша небезпека може загрожувати дітям. Учені довели, з чим погоджується О. Білоус, що «телебачення налаштовує малюків на пасивне сприйняття дійсності. Тобто телевізор виховує особистість з низькою трудовою активністю і майже без творчого потенціалу. За висновками вчених, 10 годин телесеансів на тиждень зменшують творчий потенціал дитини на одну-дві години на день – майже наполовину. А дитина, що дивиться телевізор більше як годину на добу, може втратити 90 % соціальної активності» [2, с. 93]. Хоч вір, хоч не вір! Невже такий геніальний винахід може зашкодити людині?

Сучасна дитина вже змалечку при звичається до отримання будь-якої інформації легшим способом – з комп'ютера. Мудрі батьки дозують і час перебування дитини перед монітором, контролюють зміст інформації, яка привернула увагу, доцільність матеріалів для інтелектуального, естетичного, морального, навіть фізичного розвитку дошкільняти чи молодшого школяра (а саме в них починає формуватися аналітичне мислення).

Але з часом контролювати стає важче. До того ж комп'ютер з предмета, наприклад, розважального набуває доцільності навчальної як помічник і порадник. Інтернет сприймається як скарбничка, до якої будь-коли можна звернутися і взяти з неї, що забулося або й не було необхідно зберегти назавжди. Інтернет сьогодні «носять у кишені» – з новочасних телефонів дізнаємось все, що було, є і знадобиться. Чимало користувачів не завше читають прізвище автора тексту, винаходу, співрозмовника презентацій тощо. А як потім поділитися побаченим, прочитаним? Адже для цього треба володіти навичками комунікувати! І це вже дещо інший спосіб обміном інформацією.

У підручнику Ф. Бацевича читаємо категоричне ствердження відомого журналіста Г. Почепцова: «... людство може вигадати нові схеми зв'язку, але вони все одно повинні спиратися на ті самі п'ять органів почуттів...» [1, с. 54], а отже, у процесах комунікації залежно від мети і змісту використовують *вокальний* (слуховий, звуковий канал), *візуальний* (зоровий), *тактильний* (канал, що сприймається дотиком) і навіть *нюховий*. «Повідомлення, яке поєднує учасників спілкування, створюється адресантом за допомогою засобів конкретного коду (тобто кодується) і надсилається адресатові з урахуванням фізіологічних можливостей людей» [1, с. 54]. Які ж ключі цього коду? На наш погляд, це в першу чергу володіння мовою, якою відбуватиметься спілкування, належний (достатній) обсяг індивідуального словника адресанта й адресата, переконання обох сторін у доцільності комунікації, тобто психологічне налаштування на розмову (усну чи й писемну): уміння слухати, ставити запитання, відповідати на них тощо.

Не можна не погодитись, що «...мова і мовлення – це не тільки засіб і техніка спілкування, але й передумова, основа, субстрат формування того цілісного культурно-комунікативного, інформаційного „згустку“, що вибудовує, – вважає Роман Кісь, – саме „тіло“ нації як реальної континуальної мережі взаємного комунікування і трансмісії етнокультурної інформації» [3, с. 59–60]. На жаль, у частини членів сучасного українського соціуму спостерігаються самовпевнені прояви мовного цинізму: говорять і пишуть, як хочуть; у соціальних мережах використовують і суржик, і жаргонізми та навіть вульгаризми; скорочують слова, ігноруючи їх морфемну будову; замінюють слова і їх емоційний зміст штучно створеними знаками, наприклад смайликами, і т. ін.

Наведемо приклад з власної педагогічної практики з роздумами про самосприйняття деяких (або й багатьох) сучасних молодих людей у різних комунікативних ситуаціях.

Нещодавно на захисті магістерської роботи про особливості мови сучасної письменниці член Державної екзаменаційної комісії запитав студентку: «Як ви сприймаєте мову текстів деяких наших неомодерністів? Ви прочитуете всі слова Ірен Карпи, Жадана, Дереша та ін. чи окремі усе ж таки пропускаєте?» Студентка відповіла: «Читаю текст повністю, і мене не шокує їхня мова. Це XXI століття, епоха розквітості і свободи вибору, мовних засобів зокрема! Адже більшість таких слів народ знав давно, але вголос не вимовляв». Подумалось, може, десь-колись і вимовляв, але тільки в дуже вузькому колі: їх не мали чути діти, батьки, жінка не казала при чоловікові, а чоловік при жінці. Слів таких було у сто разів менше, аніж їх натворено сьогодні. Та й неологізми були естетичні, а не брутальні, бо їх «автори» хотіли збагатити, а не забруднити мову.

Кажуть, що пора повернути цензуру. Одразу постає запитання: «Яку саме?» От про морально-етичну «цензуру», самоцензуру в першу чергу ніхто не говорить. Лаються між собою, при дітях, діти ледь не з пелюшок засвоюють цей сороміцький арсенал і дуже рано повертають його тим, хто був для них «учителем» бездумного поводження з мовою.

На жаль, навчається цього наша молодь і з деяких новочасних модерних, без цензури і без табу, художніх текстів, розважальних, іронічно-жартівливих, гумористичних, малограмотних молодіжних телепрограм тощо. Молода людина почувається з такою лектурою не скутою ланцюгами «патріархальності» (а тексти справді динамічні, у річищі сучасних запитів молоді, про ті цінності, які ще недавно цінностями не були, свідчать про «неординарне», «нетрадиційне» мислення авторів, а отже й читачів). Для багатьох із них Шевченко, Українка, Коцюбинський, Толстой, Достоевський, Стендаль, Міцкевич – це школа і хрестоматія! Вони переконані: «Ми інші! І ми ...готові втратити добру частку найдорожчого скарбу – мови своєї, якою названий тисячоліття тому наш світ і ми в ньому, готові все переназвати і переоцінити... Бо ми з XXI століття!»

А може, усе ж варто бути обачнішими і зберегти себе в цьому світі як неповторність? Читайте, дивіться і слухайте «новомодних», але мода, як казав М. Рильський, річ не лише мінлива, а й почасти незворотно шкідлива. Обов'язково читайте і те, в чому пульсує серце нашого народу.

Пилип Селігей вважає (і, мабуть, справедливо), що зневагу до рідної мови «дозволяють собі носії мов з обмеженими суспільними функціями і, як наслідок, з нижчим престижем» [6, с. 29]. Але ж мова українська пережила складні і довготривалі періоди обмежень своїх суспільних функцій і перетерпіла свою непрестижність в умовах бездержавності. Але правда все ж у тому, що вада мовної свідомості «йде в одній упряжці з вадою національної свідомості» [6, с. 29]. А цієї вади важко позбутися, якщо у людини не було гена патріотизму.

Однією з причин і наслідком незнання основних комунікативних ознак мовлення (правильності, точності, логічності, багатства, різноманітності і т. д.) багатьох сучасних мовців є такі дивовижно раціональні винаходи людства, як комп'ютер та інтернет. Їх переваги над класичними засобами отримання найрізноманітніших форм інформації ніхто не заперечує. Але технічне «диво» часто входить у суперечність з методикою і методологією вивчення і використання мови не як засобу обміну інформацією, а як засобу самовираження людини з її етичним кодексом, емоціями, особливим світовідчуттям, реагуванням на довкілля, зокрема й на своє оточення. Зрозуміло, що комп'ютер – не учитель і не підручник, проте він діагност рівня грамотності суспільства, яке з кожним роком втрачає, на жаль, висоту цього рівня. І це стосується не лише мови української.

Зрозуміло, що йдеться не про матеріали інтернет-конференцій, інтернет-форумів, а частіше – про електронні версії друкованих ЗМІ, дилетантські художні тексти тощо. Володіння мовою багатьох авторів залежить від почуття їх власної гідності як людей із відповідним рівнем не лише фахової освіти, а й звичайної грамотності, яка або засвоєна, або зігнорована. Виходить подвійний стандарт формування особистості: школа навчає правил, а соціальні мережі, ота «соціальна павутина» (особливо ті, з якими не розлучається молодь і діти, наприклад, фейсбук та подібні) привчають ці правила ігнорувати. Гадаємо, що давно назріла потреба створення всесвітньої служби (не «павутини»!) мовної грамотності, а не лише вправності, «грамотності» використовувати комп'ютер (таку «грамотність» сучасні діти засвоюють ледь не з перших кроків по батьківській хаті).

І ще одна проблема: інтернет-матеріали, доступні для українських користувачів, переважно російськомовні (хоча українців останнім часом ледь не змушують вивчати мову англійську), а отже і засвоюються вони мовою російською. Відомий журналіст В. Шкляр має рацію, коли нагадує, що «саме в несхожості є вияв самотності, пошук національної самоідентичності, аби не стати простим і звичним розчином у

геополітичному просторі (приміром, яким був табір країн соціалістичної співдружності)» [8, с. 345]. Мабуть, і не варто ставати «звичним розчином» у європейському геополітичному просторі.

Дискусійні, але цікаві думки висловив П. Селігей: «Підкреслимо, що сприйняття мови як цінності – не те саме, що її практичне або теоретичне знання. Можна не дуже вправно володіти літературною мовою, не знати тонкощів класифікації частин мови чи назв усіх її наріч і говорів, а проте цінувати її як „найдорожчий скарб”. А можна бути добре підкутим у теорії, але ставитися до мови суто споживацьки – як до засобу кар’єрного зростання чи джерела заробітку, перетворюючи, за словами М. Н. Епштейна, мовні знаки на грошові» [6, с. 25]. Канули в Лету часи, коли освічені люди прагнули бути *мовною особистістю*, яка не лише глибоко знає рідну й одну чи й більше мов іноземних, а й постійно працює над самовдосконаленням своїх вроджених мовних здібностей задля їх передання нащадкам.

Та усе ж впевнено погодимось з А. Кургузовим: «...структурні особливості національних мов характеризуються високим рівнем впливу на стиль, образ, лад мовлення, світосприймання їхніх носіїв, вибір їх ідентитетів у ході процесу соціокультурної самоідентифікації особи, тобто ці особливості істотно нашаровуються на національний менталітет і сприяють специфікації останнього» [4, с. 78]. А отже, функціонування кожної мови – це «шлагбаум» для застереження нації від втрати визначальних ознак її ментальності (бо генетичної ментальності стає все менше...), культури по дорозі до глобалізаційної швидкості. Так, рівень розвиненості мовної свідомості людини залежить від того, яке місце мова посідає у духовному світі людини та в її суспільстві [6, с. 239].

Світ і сьогодні людина може пізнавати «усіма п’ятьома органами відчуттів», але для багатьох – «найзручніше» і «найдешевше» через сучасні інформаційні канали. Зрозуміло, що «скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», але якщо знехтуєш рідною мовою, то позбавиш себе генетичного коду свого народу. «Життя мови, її виживання і розвиток залежать насамперед від повноцінного функціонування живих усних форм мовлення» (виділено нами. – Н. Б.) [8, с. 26]. А саме усні форми мовлення, зокрема міжособистісного спілкування, стрімко втрачають свої слівні, емоційні, людиноцентричні ресурси. Ще трохи – і закоханим бракуватиме слів освідчитися; друзям буде ні про що говорити, як лише про потужність нового гаджета або й мовчки ним користуватися, сидячи поряд; батькам вже бракує слів і часу для виховання дітей і т.д. І не варто думати, що тривога за збереження мови – це фобія філологів, а за збереження фізичного і психічного здоров’я людини – фобія багатьох медиків. Над цими двома проблемами варто думати й творцям вже майже «олюднених» гаджетів і подібних мудрих винаходів.

Висновки та перспективи дослідження. Завдання зупинити нівеляцію основних функцій національної мови як засобу спілкування і

самоідентифікації, «ревізію» надбаних сотнями поколінь лексичних скарбів і способів поєднання їх у зв'язні тексти, спротив ширенню мовного нігілізму, ба навіть цинізму, виявам антинормалізаторства, нерідко свідомому й навіть демонстративному, передбачає укладання посібника на зразок «Антисуржика» або «Словника сучасної „людоділки” Елочки» (за Ільфом і Петровим) і домогтися створення сайту, який доводитиме ницість зазначених і ще багатьох не вказаних тут проблем.

Список використаної літератури

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики: підручник / Флорій Бацевич. – К.: ВЦ «Академія», 2004. – 344 с.
2. Білоус О. Зміст сучасної телевізійної та інтернет-інформації // Теле- та радіожурналістика: зб. наук.-метод. праць / відп. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2009. – Вип. 8. – С. 92–97.
3. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність / Р. Кісь. – Львів: Літопис, 2002. – 304 с.
4. Кургузов А. Роль мови в процесі соціокультурної самоідентифікації особи // Схід: аналітично-інформаційний журнал / гол. ред. С. Єрмоленко. – Донецьк, 2002. – № 6. – С. 76–79.
5. Лотман Ю. Несколько мыслей о типологии культур // Языки культуры и проблемы переводимости / отв. ред. Б. А. Успенский. – М.: Наука, 1987. – С. 3–11.
6. Селігей Пилип. Мовна свідомість: структура, типологія, виховання / П. Селігей. – К.: ВД «Києво-Могилянська академія», 2012. – 120 с.
7. Сербенська О., Бабенко В. Телевізійний текст як об'єкт вивчення / Олександра Сербенська, Вікторія Бабенко // Теле- та радіожурналістика: зб. наук.-метод. праць / відп. ред. В. В. Лизанчук. – Львів: Львів. націон. ун-т ім. І.Франка, 2002. – Вип. 8. – С. 105–118.
8. Сербенська О.А. Ефірне мовлення в системі національних цінностей // Український смисл. – Дніпропетровськ, 2009. – № 2–3. – С. 25–30.
9. Шкляр В. Мас-медіа і виклики нового століття / В. Шкляр // Збірник праць Науково-дослідного центру періодики. – Львів, 2003. – Вип. 11. – С. 343–351.

Бабич Надежда. Проблемы развития языковой личности в условиях технического сужения духовного мира. В статье поднимаются актуальные проблемы современности, на которые обращают внимание не только лингвисты, но и специалисты по социокультурному мониторингу, этнопсихологи, медики, а именно: как предостеречь современного человека, особенно молодое поколение от дегуманизации, социальной самоизоляции; как продлить еще совсем недавно архиважное стремление человечества воспитывать языковую личность, источником чего является национальная культура и национальный язык; как не допустить нивеляцию языковых норм и словарного богатства, которым угрожает «сакрализация» компьютера и сети «мировой паутины». Автор статьи убедительно доказывает, что в эти процессы давно стоит вмешаться лингвистам, и делится собственными предложениями, как остановить нивеляцию основных функций национального языка как основного средства общения и самоидентификации.

Ключевые слова: языковая личность, национальная культура, культура общения, компьютерный бум, самоидентичность, социальная самоизоляция.

Babych Nadiia. The Problem of the Language Personality Development in the Context of Spirituality Diminution in Modern Highly-technologized World. The article highlights extremely important issues of the language personality development in the contemporary highly-technologized world. The author seeks out to identify the most effective

ways to prevent the decrease of language norms and vocabulary wealth, which are under the threat of «sacralization» of the computer and the «World Wide Web». The emphasis is laid on the harmful consequences of such processes leading to dehumanization, social self-isolation of our contemporaries, especially younger generation. The author's substantiated provisions and considerations about what is the source of national culture and national language give rise to searching new possible ways to preserve, facilitate and encourage the eternal endeavor of mankind to nurture a linguistic personality. The references to the works and ideas of the prominent linguists on the issues under consideration make the conclusions of the study reliable. A developed linguistic personality is characterized by not only deep knowledge of his native language and one or more foreign languages, but also constantly works at self-improvement of his innate language abilities for the sake of transferring them to the descendants.

Key words: language personality, national culture, communication culture, computer boom, personal identity, social self-isolation.

Стаття надійшла до редколегії 08.02.2017